

Miquel Tarradell i les seues aportacions a la cultura ibèrica

*Consuelo Mata Parreño*³³
Universitat de València

INTRODUCCIÓ

Escriure (i parlar) sobre el professor Miquel Tarradell i Mateu és una tasca ben complicada quan tanta gent, que el va conèixer personalment, ha glossat la seua figura en tots els àmbits intel·lectuals i professionals (Sanmartí, 2020 amb bibliografia anterior; i el present volum d'homenatge). Per tant, amb aquest escrit vull donar una visió personal sobre el que considero les seues contribucions més importants al coneixement dels ibers, en uns moments que ja no es poden considerar incipients en la recerca, però sí amb moltes incògnites.

El professor Tarradell es forma i treballa en una època en què l'especialització en la recerca arqueològica era una utopia. Tots els arqueòlegs (i les poques arqueòlogues) del moment investigaven en qualsevol cronologia, i per això tenien una visió molt àmplia de les grans problemàtiques del passat (Tarradell-Font, 1993). Sense voler ser exhaustiva, cal assenyalar que Tarradell va fer la seua tesi doctoral sobre la cultura de l'Argar (1946), en la seua etapa marroquina entra en contacte amb les problemàtiques feniciopúniques i romanes i, al llarg de la seua carrera, no deixa de fer incursions sobre la prehistòria recent i l'etapa tardoromana. La dedicació més intensa a la cultura ibèrica va ser durant la seua estada a la Universitat de València (1956-1970) com a catedràtic d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica. Sobre els ibers, va escriure vora de trenta treballs, a més de fer excavacions, dirigir memòries de llicenciatura (ara nomenades treballs de fi de grau) i tesis doctorals (Tarradell-Font, 1993, XVI-XVII; i annex bibliogràfic).

Totes aquestes contribucions al món ibèric giren, al meu parer, al voltant de cinc blocs temàtics.

EL TREBALL DE CAMP, ESCOLA DE DEIXEBLES

L'arribada de Miquel Tarradell a la Universitat de València va significar, entre altres coses, iniciar treballs de camp, tasca que el Laboratori d'Arqueologia de la Universitat no havia desenvolupat (Martín, 1995, 15). Les excavacions sobre jaciments ibèrics com ara el Tossal de la Cala (Benidorm), el Xarpolar (Margarida), la Serreta (Alcoi-Cocentaina-Penàguila), el Puig (Alcoi) i el Tossal de Manises (Alacant) li varen donar les eines per a conèixer millor la cultura ibèrica i es varen convertir en l'origen de

33. Consuelo.mata@uv.es orcid.org/0000-0002-4260-4748

l'escola d'iberistes valencians (fig. 1). Enric A. Llobregat Conesa, Milagro Gil-Masarell Boscá i Carmen Aranegui Gascó, entre altres, hi participaren i varen fer les seues tesis doctorals sobre la cultura ibèrica (fig. 2). També hi participava Gabriela Martín Ávila, que va orientar la seua recerca cap al món romà, però hem de recordar-la per ser la primera dona doctora de la Universitat de València (Sanmartí, 2020, 7).

Enric Llobregat va començar fent una memòria de llicenciatura de prehistòria, però la seua tesi la va fer sobre *La Contestania Ibérica* (1967), publicada el 1972. Encara és un referent de consulta imprescindible. En canvi, Milagro Gil-Masarell i Carmen Aranegui començaren la seua tasca investigadora amb el món ibèric. La primera, amb la memòria de llicenciatura *Las cuevas ibéricas de la Región Valenciana* (1967) i la tesi doctoral *Yacimientos ibéricos de la Región Valenciana. Estudio del poblamiento* (1971); i la segona, amb una memòria sobre *Las cerámicas grises de tipo ampuritano de la Región Valenciana* (1968) i la tesi *La cerámica ibérica de la región valenciana* (1972).

Cap d'aquests quatre treballs es publicaren en forma de llibre, però sí que varen donar peu a molts articles i comunicacions en congressos per part de les autores. A més, com que totes eren temàtiques pioneres, han donat molts fruits i encara continuen donant-los.

LÍNIES DE RECERCA PIONERES

Tarradell, amb la direcció de memòries de llicenciatura i tesis doctorals, va poder acostar-se a determinades temàtiques com ara la problemàtica dels enterraments infantils a l'interior dels habitatges ibèrics (1968) o recordar l'existència de coves santuari (1974 i 1980) que la Dra. Gil-Masarell havia iniciat amb la seua memòria de llicenciatura (1967).

El treball de camp li permet conèixer de primera mà el material ibèric i la complexitat estratigràfica d'alguns jaciments, i publica síntesis innovadores sobre el món ibèric i la prehistòria valenciana.

L'*Ensayo de estratigrafía comparada y cronología de los poblados ibéricos valencianos*, publicat el 1961, és el primer intent d'ordenació dels jaciments valencians amb les eines que començaven a estar a l'abast, com era la ceràmica grega i campaniana, utilitzades com a indicadors cronològics. Algunes de les carències i conclusions plantejades en aquest treball, salvades totes les distàncies temporals i metodològiques, seixanta anys després encara són vigents.

Personalment, d'aquest assaig vull destacar algunes qüestions. Continua sense haver-hi excavacions als poblats de Cabezo Lucero (Guardamar del Segura), Pitxòcol (Balones) i Lloma de Galbis (Bocairent), entre altres; malgrat els esforços realitzats, no hi ha informació recent sobre l'Alcúdia ibèrica, que va acollir el bust de la Dama d'Elx (Aranegui, 2018; Ronda, 2018); curiosament, inclou entre els jaciments ibèrics la Mola (Agres) sense aportar cap informació sobre aquesta adscripció; considera que Los Villares (Caudete de las Fuentes) té moltes possibilitats per a resoldre els problemes cronològics, i deixa entendre que té una estratigrafia, com així va publicar E. Pla un any després d'aquest assaig (1962) i com treballs posteriors han confirmat (Pla, 1980; Mata, 1991 i 2019); utilitza els termes «núcleo urbano ibérico», «gran poblado, con categoría de ciudad» per a referir-se a l'Alcúdia i al Tossal de Manises respectivament, en un moment en què aquesta terminologia no era emprada; i associa l'abandonament de poblats com el Tossal de la Cala a les guerres sertorianes, una línia de recerca que fa uns anys va encetar la Universitat d'Alacant (Sala *et al.*, 2014, 80-82).

La seua obra *El País Valenciano del Neolítico a la Iberización. Ensayo de síntesis* (1962-63) també va ser un referent en el moment. Sobre els ibers, tan sols planteja la problemàtica sobre els orígens, i considera difícil relacionar-los amb «infiltraciones indoeuropeas» i la presència de colònies fenícies o gregues (Tarradell, 1962-1963, 183-189).

FIGURA 1. Campament de les excavacions de La Serreta (Alcoi-Cocentaina-Penàguila, Alacant) (1968). Arxiu C. Aranegui.

FIGURA 2. Carmen Aranegui, Milagro Gil-Mascarell Boscà, M. Ángeles Vall Ojeda i Ana Salvá, al Congreso Nacional de Arqueología de Mérida (1968). Arxiu C. Aranegui.

DEFENSA DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

Les intervencions arqueològiques de Tarradell als poblats ibèrics varen ser quasi totes molt limitades en el temps i cap va donar pas a una publicació extensa dels resultats. No obstant això, cal dir que, com en altres coses, Miquel Tarradell va ser pioner. Així, tal com relata el 1985, els treballs al Tossal de la Cala es varen fer per suggeriment d'Alejandro Ramos Folqués, i van pagar ells mateixos la seua estada (fig. 3). Va ser una campanya de salvament, perquè s'adonaren de la magnitud de la urbanització de la franja marítima que començava a finals dels anys cinquanta (fig. 4).

Aleshores, a la càtedra anava associat el càrrec de delegat de Zona del Servicio Nacional de Excavaciones (Tarradell, 1962-1963, 9) i, com a tal, va proposar a la Dirección General de Bellas Artes, per primera vegada, un Programa de Salvamento Urgente de Yacimientos Litorales, programa que, quan escriu el 1985, ja era evident que va quedar en paper mullat: «L'allau de construccions arran de mar, resultat del fenomen turístic que s'ha projectat sobre les costes mediterrànies de la península, no ha estat objecte de cap programa de possible salvament» (Tarradell, 1985, 113-114) (fig. 5).

Malgrat tot, algunes àrees es varen conservar i, millor que res, el Tossal de la Cala té una part conservada i visitable que des del 2017 ha sigut objecte d'una intervenció de consolidació amb fons FEDER³⁴ (fig. 6). Les excavacions recents de la Universitat d'Alacant (2013) han exhumat noves estructures, han permès reinterpretar les antigues i, com a conseqüència, el fins aleshores «poblat ibèric» ha passat a ser considerat com un *castellum* tardorepublicà (Sala *et al.*, 2014, 80) (fig. 7).

DIFUSIÓ I DIVULGACIÓ

La difusió del coneixement científic és una de les tasques inexcusables de qualsevol investigador. Pot vehicular-se en forma d'articles, capítols de llibre i llibres; ponències i comunicacions a congressos (annex bibliogràfic); també en les discussions que es duïen a terme en aquestes reunions científiques, que es gravaven i publicaven en les actes (Tarradell, 1971, per exemple), pràctica aquesta última que ha caigut en desús, tot i les innovacions tecnològiques.

Però, pel que fa a la difusió, hem d'assenyalar també l'organització de reunions científiques, la fundació de revistes científiques i la col·laboració en altres com a membre de l'equip editorial. Aquestes activitats no són exclusives de la cultura ibèrica, però crec que són aspectes que mereixen ser tractats en aquesta trajectòria de Tarradell, perquè la cultura ibèrica sempre tenia la seua presència en les revistes.

Quan pren possessió de la càtedra a la Universitat de València (1956), feia tres anys que la Facultat de Filosofia i Lletres tenia paralitzada la seua revista *Saitabi*, que havia començat a editar-se el 1940. El 1960 se'n publica el número X amb el professor Miquel Tarradell de secretari, càrrec que va exercir fins al volum XIX (1969).

Aquesta tasca no va ser un impediment perquè el 1962 promoguera el naixement d'una nova revista, en aquest cas de temàtica exclusivament arqueològica: *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*.³⁵ La revista va nàixer com a vehicle de difusió dels treballs elaborats al Laboratori, i per aquesta raó es recullen col·laboracions de cronologies variades. En el primer volum, dedicat a la ciutat romana de València, Tarradell (1962, 10-14) tracta l'estat de la qüestió de la recerca arqueològica a la ciutat i,

34. Intervenció en el Programa operatiu FEDER 2014-2020 «Intervención arqueológica en el Castellum del Tossal de La Cala», en la línia d'ajudes per a la protecció o recuperació del patrimoni cultural valencià.

35. Publicació que des del 1977 va rebre el nom de *SAGVNTVM. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*. En l'actualitat tots els volums són accessibles en xarxa: <https://ojs.uv.es/index.php/saguntum>.

FIGURA 3. Miquel Tarradell al Tossal de la Cala (Benidorm, Alacant) (setembre 1956). Arxiu Fundació Universitària L'Alcúdia. Cedida per la doctora Feliciano Sala Sellés.

FIGURA 4. El Tossal de la Cala (Benidorm, Alacant) (anys cinquanta) (https://benidorm.org/fondos-feder/sites/default/files/styles/contenido_completo_art_culo/public/noticias/tossal.jpg?itok=TjVtxJeS).

FIGURA 5. El Tossal de la Cala des del sud (Benidorm, Alacant) (2005). Arxiu L. Soria Combadiera.

FIGURA 6. Restes consolidades del Tossal de la Cala (Benidorm, Alacant) (2020). Arxiu J. A. Ahuir.

FIGURA 7. Entrada al Tossal de la Cala (Benidorm, Alacant) (2020). Arxiu J. A. Ahuir.

evidentment, pren partit, amb una documentació exhaustiva, en la polèmica sobre l'existència d'una ciutat preromana coneguda com *Tyris*. Ja a la Universitat de Barcelona, el 1978 funda la revista *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, amb una erràtica trajectòria per problemes de finançament.³⁶ Un dels senyals d'identitat d'aquesta nova aventura editorial era l'ús del català com a llengua oficial.

Una altra tasca de difusió, inèdita a la Universitat de València en aquells moments, va ser la convocatòria, el 1969, de la I Reunión de Historia de la Economía Antigua, amb un ampli marc temporal però que incloïa importants contribucions al món ibèric. Les actes varen ser publicades per l'editorial Vicens-Vives (Tarradell, 1968) en el volum 5 de *Papeles del Laboratorio de Arqueología* (1968), i les discussions, en un volum d'*Anales de la Universidad de Valencia* (1971). Aquesta iniciativa va tenir una segona edició, ja a Barcelona, l'any 1982 i amb una cronologia més acotada. Una part de les comunicacions es varen publicar en la revista *Pyrenae* (1985).

La divulgació no era una tasca de moda entre els historiadors i historiadores del moment. No obstant això, Tarradell publica articles en diaris, revistes de divulgació històrica i històries de caràcter general. Algunes col·laboracions mereixen unes paraules.

El 1961, l'Ateneu Mercantil de València va organitzar unes conferències per commemorar la fundació de la ciutat (2.100 anys) (Moróder, 1962, 7-8) (fig. 8). En aquest cicle participa amb una xarrada

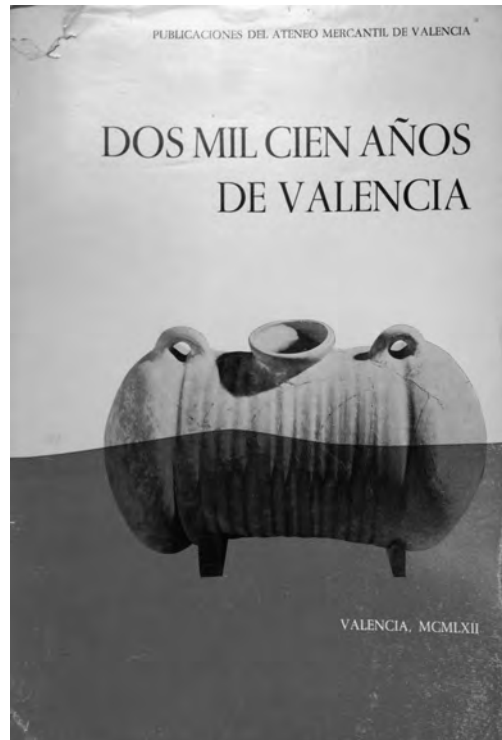

FIGURA 8. Coberta del llibre publicat per l'Ateneu Mercantil de València (1962).

36. Últim volum publicat el 2005.

sobre la fundació de València, en què continua defensant la romanitat de la ciutat; alhora, assenyala que els ibers formen part d'una de les civilitzacions més brillants d'Europa, darrere Grècia i Roma, a més de plantejar que els ibers estan per tot el País Valencià i que com a valencians podem sentir-nos orgullosos de ser els seus hereus (Tarradell, 1962, 133).

Edicions 62, una editorial que va iniciar el seu camí amb la publicació del llibre de Joan Fuster *Nosaltres, els valencians* (1962), decidí emprendre una història del País Valencià (1965). En el volum 1, Tarradell va escriure l'apartat «Prehistòria i Antiguitat». El capítol II, dedicat a «El món ibèric valencià» (Tarradell, 1965, 73-123), és una posada al dia del coneixement: antecedents, societat, cronologia, llengua i alfabet, economia i art. Curiosament, apunta un aspecte dels assentaments ibèrics que encara no hem pogut eliminar de l'imaginari popular: «També hi ha indicis que durant tota l'època ibèrica existí al País Valencià poblament dispers de plana, fins ara poc estudiat. Els escassos vestigis coneguts no donen per a gaire i si ho citem és només per tal d'evitar la falsa visió, prou corrent, que suposa que els ibers valencians només visqueren a poblats elevats» (Tarradell, 1965, 88).

Uns anys més tard publica el llibre de gran format *Arte Ibérico* (1968), que també va ser editat en anglès. Serà, doncs, la segona obra publicada en anglès sobre els ibers, atès que la primera va ser el llibre d'Antonio Arribas *The Iberians* (1964), editat un any abans que la versió castellana (Arribas, 1965).

Quant a l'escassa tasca divulgadora del moment, cal destacar també les dues contribucions seues sobre els ibers en el primer volum de la revista *Historia 16* (1976). En la primera, fa un breu repàs a la problemàtica dels orígens, cronologia, art, necròpolis i religiositat. En la segona, en col·laboració amb Núria Rafel i Núria Tarradell, tracta la societat i l'economia. En el mateix dossier participen José M. Blázquez, Juan Antonio Gaya Nuño i Antonio Manuel de Guadán.

Més enllà de la informació aportada, afortunadament molta ja superada, m'interessa destacar el comentari inicial sobre la falta de connexió entre els manuals escolars i els avenços de la recerca: «Mientras varias generaciones en escuelas e institutos se veían obligados a aprender el famoso y desacreditado tópico “los celtas entraron por el norte, los iberos por el sur y de la fusión de ambos, en el centro peninsular, surgieron los celtíberos”, la investigación sobre los iberos avanzaba a grandes pasos y se alcanzaban las primeras bases científicas de su conocimiento... una muestra más del desfase... entre los resultados de la investigación y la visión que se ofrece en la historia de consumo, ya sea escolar o de divulgación» (Tarradell, 1976, 84). Aquest desfasament, malgrat els esforços divulgadors d'investigadors i museus, no acaba de calar en els manuals i llibres de divulgació, com s'ha demostrat recentment (Vizcaíno, 2018). És clar que alguna cosa no fem bé.

I LES CERÀMIQUES IBÈRIQUES

Tarradell no va escriure molts treballs sobre les ceràmiques ibèriques, però era un tema que li preocupava com a investigador encara que sembla una contradicció.

El seu primer treball sobre aquesta ceràmica el publica el 1951 en el VI Congreso de Arqueología del Sureste celebrat a Alcoi un any abans. Es tracta de ceràmiques amb decoracions geomètrica i vegetal trobades en un abocador de Tamuda, que data del segle I aC per absència de *terra sigillata*, ceràmiques gregues i itàliques; a més, les considera de procedència andalusa (Tarradell, 1951, 188).

Hauran de passar més de deu anys per a trobar una nova publicació sobre ceràmica ibèrica. Serà al IX Congreso Nacional de Arqueología (Tarradell, 1966), en què, amb una comunicació curta, sol·licita col·laboració a tots els col·legues per a fer un catàleg sobre ceràmica ibèrica: demana una part gràfica

adequada en les publicacions, elaborar un sistema de famílies de formes, formes que podrien subdividir-se en variants, i proposa enviar un esborrany a totes les persones interessades per a la seua discussió. Pareix evident que la proposta no va anar molt lluny, però d'aquest interès varen sorgir la memòria de llicenciatura i la tesi doctoral de Carmen Aranegui (1968 i 1972), estudis publicats i ampliat en diversos treballs per la mateixa autora, a més de les memòries de llicenciatura d'altre alumnat (fig. 9).

La seua perseverança queda constatada també en la contraportada de la revista *Papeles del Laboratorio de Arqueología*, en què s'anuncia des del número 1 la publicació d'*Avance al catálogo de formas de la cerámica ibérica* (M. Tarradell) i *Contribución al estudio de la cerámica ibérica de la provincia de Albacete* (Desamparados Masiá); en el número 10 (1970) només queda publicitat el treball de M. Tarradell i s'anuncia el de C. Aranegui.

I deixo per al final el que ha sigut per a mi l'article més enriquidor sobre ceràmiques ibèriques. Està escrit a quatre mans, entre Miquel Tarradell i Enric Sanmartí (1980), i en francès. Personalment, em va obrir els ulls sobre l'aparent uniformitat de la ceràmica ibèrica i el fet de començar a valorar altres produccions de circulació més restringida. Com varen escriure, «cette céramique n'a cessé d'évoluer le long des six siècles pendant lesquels elle a été fabriquée, cette évolution concernant non seulement les formes, mai aussi les décors peints qui sont en relation avec elles en fonction non seulement de la chronologie mais aussi de la géographie» (Tarradell i Sanmartí, 1980, 312).

I sobre aquestes problemàtiques hem avançat prou però seguim treballant.

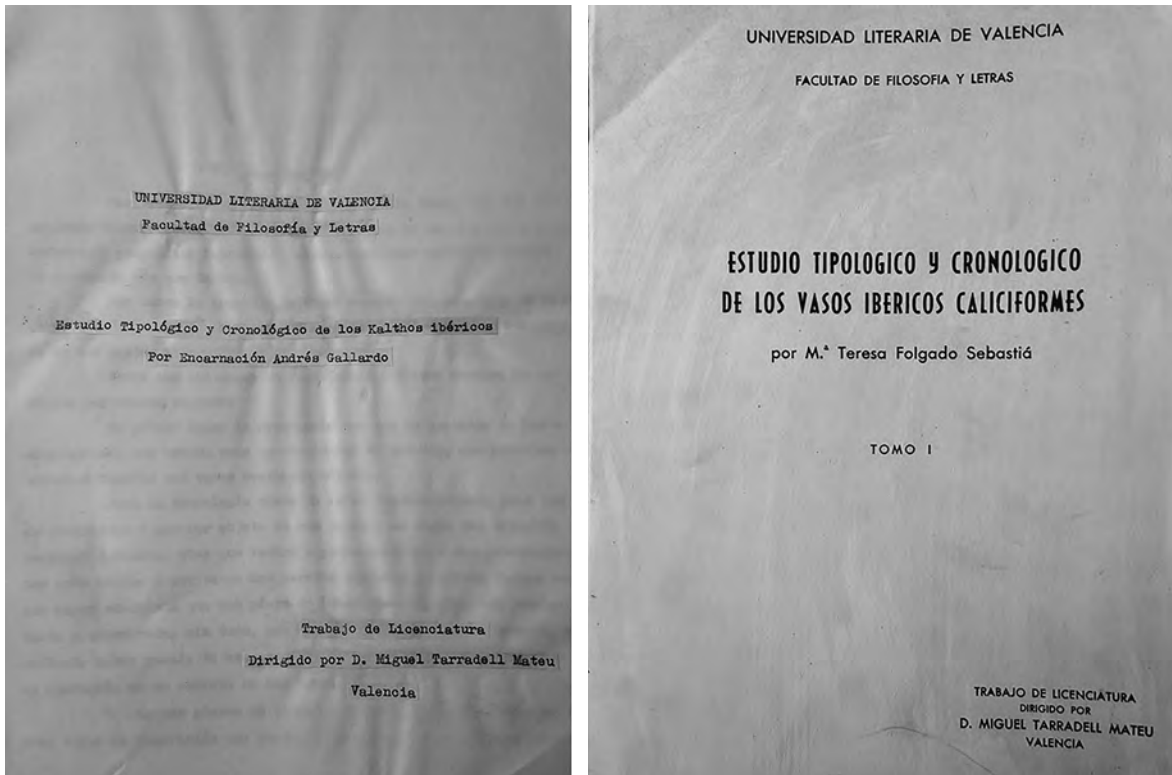

FIGURA 9. Portada de dues memòries de llicenciatura sobre ceràmica ibèrica dirigides pel professor M. Tarradell a la Universitat de València. Arxiu del Departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga de la Universitat de València.

COLOFÓ: EL SEU COMPROMÍS INTEL·LECTUAL

Miquel Tarradell va ser una persona compromesa intel·lectualment amb la cultura i la llibertat. És un aspecte de la seua trajectòria que tothom destaca i aprecia des de la seua arribada a la Universitat de València (Martín Ávila, 1995; Sanmartí Grego, 2020; i aquest volum d'homenatge), per la qual cosa tan sols voldria senyalar un dels temes pels quals encara estem lluitant. Al pròleg de la seua obra *El País Valenciano del Neolítico a la Iberización. Ensayo de síntesis* (1962-1963, 11-12) rebutja l'ús de la denominació *Levante* i defensa la utilització d'una denominació que, si durant uns anys va estar a punt de tenir un ús normalitzat, ara mateix sembla quasi penalitzada: «Ya es hora de eliminar sistemáticamente la palabra *Levante* no sólo porque para los europeos nacidos en las riberas occidentales de nuestro mar Levante será siempre, por una centenaria tradición, el Mediterráneo oriental, sino por su imprecisión y vaguedad... lo más idóneo es volver a una denominación, tradicional y justa, la de *País Valenciano*, que ya emplearon los sólidos eruditos del siglo XVIII y que vemos usado cada vez con mayor éxito por escritores diversos».

Seixanta anys després la denominació oficial és *Comunitat Valenciana*, però l'oficiosa continua sent *Levante!*

BIBLIOGRAFIA

- ARANEGUI GASCÓ, Carmen (1968). *Las cerámicas grises de tipo ampuritano de la Región Valenciana*. Memòria de llicenciatura. Universitat de València.
- ARANEGUI GASCÓ, Carmen (1972). *La cerámica ibérica de la región valenciana*. Tesi doctoral. Universitat de València.
- ARANEGUI GASCÓ, Carmen (2018). *La Dama de Elche. Dónde, cuándo y por qué*. Madrid: Marcial Pons (Historia).
- ARRIBAS PALAU, Antonio (1964). *The Iberians*. Londres: Thames and Hudson (Ancient People and Places).
- ARRIBAS PALAU, Antonio (1965). *Los Iberos*. Barcelona: AYMÁ.
- LLOBREGAT CONESA, Enrique A. (1972). *Contestania Ibérica*. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos Juan Gil-Albert.
- MARTÍN ÁVILA, Gabriela (1995). «Miquel Tarradell en Valencia». *SAGVNTVM-PLAV*, 28, p. 13-20.
- MATA PARREÑO, Consuelo (1991). *Los Villares (Caudete de las Fuentes, Valencia): origen y evolución de la Cultura Ibérica*. València: Diputación de Valencia (Serie de Trabajos Varios, 88).
- MATA PARREÑO, Consuelo (2019). *De Kelin a Los Villares (Caudete de las Fuentes, Valencia)*. *Nacimiento y decadencia de una ciudad ibera*. València: Diputación de Valencia (Serie de Trabajos Varios, 122).
- MORÓDER MOLINA, Roberto (1962). «Introducción». A: *Dos mil cien años de Valencia*. València: Ateneo Mercantil, p. 7-8.
- PLA BALLESTER, Enrique (1962). «Nota preliminar sobre Los Villares (Caudete de las Fuentes, Valencia)». Saragossa: VII Congreso Nacional de Arqueología Barcelona 1960, p. 233-239.
- PLA BALLESTER, Enrique (1980). *Los Villares (Caudete de las Fuentes)*. València: Diputación de Valencia (Serie de Trabajos Varios, 68).
- RONDA FEMENÍA, Ana M. (2018). *L'Alcúdia de Alejandro Ramos Folqués. Contextos arqueológicos y humanos en el yacimiento de la Dama de Elche*. Alacant: Universidad de Alicante (Serie Arqueología).

- SALA SELLÉS, Feliciana; MORATALLA JÁVEGA, Jesús; ABAD CASAL, Lorenzo (2014). «Los fortines de la costa septentrional alicantina: una red de vigilancia de la navegación». A: SALA SELLÉS, Feliciana; MORATALLA JÁVEGA, Jesús (editors). *Las guerras civiles romanas en Hispania. Una revisión histórica desde la Contestania*. Alacant: Universitat d'Alacant i MARQ, p. 79-89.
- SANMARTÍ GREGO, Joan (2020). «En el centenari del naixement de Miquel Tarradell i Mateu: un arqueòleg al servei dels Països Catalans». *Auriga*, 102, p. 4-13.
- TARRADELL-FONT, Núria (1993). «Bibliografia Bàsica». A: PADRÓ, Josep; PREVOSTI, Marta; ROCA, Mercé; SANMARTÍ, Joan (editors). *Homenatge a Miquel Tarradell*. Barcelona: Curial, p. IX-XXIII.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1971). *Actas de la I Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*. València: Universidad de Valencia (Anales de la Universidad de Valencia).
- VIZCAÍNO ESTEVAN, Tono (2018). *A la recerca dels orígens. El passat iber en l'imaginari col·lectiu valencià*. València: Institució Alfons el Magnànim.

ANNEX. BIBLIOGRAFIA SOBRE ELS IBERS DE MIQUEL TARRADELL I MATEU

- TARRADELL I MATEU, Miquel (1945-1946). «Un poblado ibérico inédito en la Costa Brava». *Ampurias*, VII-VIII, p. 354.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1951). «Cerámica de tipo ibérico en Marruecos». A: *VI Congreso Arqueológico del SE (Alcoi, 1950)*. Cartagena, p. 185-189.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1961). «Ensayo de estratigrafía comparada y cronología de los poblados ibéricos valencianos». *Saitabi*, XI, p. 3-20.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1962a). «Grafito greco-ibérico de la comarca de Alcoy sobre campanense». *Rivista di Studi Liguri*, XXXIV, p. 355.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1962b). «La fundación de Valencia». A: *Dos mil cien años de Valencia*. València: Publicaciones del Ateneo Mercantil de Valencia, p. 131-144.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1962c). «Valencia, ciudad romana: estado actual de los problemas». *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 1, p. 5-34.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1962-1963). *El País Valenciano del Neolítico a la Iberización. Ensayo de síntesis*. València: Universidad de Valencia (Anales de la Universidad de Valencia).
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1965a). «Enterramientos infantiles en el interior de habitaciones ibéricas». *Pyrenae*, 1, p. 174-175.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1965b). «Prehistòria i Antiguitat». A: *Història del País Valencià*. Barcelona: Edicions 62, vol. 1, p. 63-111.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1966). «Ensayo de catálogo de formas de la cerámica ibérica». *IX Congreso Nacional de Arqueología (Valladolid, 1965)*. Saragossa, p. 277-279.
- TARRADELL I MATEU, Miquel; LLOBREGAT CONESA, Enric A. (1969). «Avance de los resultados de las excavaciones en el Tossal de Manises, Alicante, de agosto a noviembre de 1966». *Noticario Arqueológico Hispánico*, X-XI i XII, 1966-1968, p. 141-146.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1968a). *Arte ibérico*. Barcelona: Polígrafa.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (dir.) (1968b). *Estudios de Economía Antigua de la Península Ibérica*. Barcelona: Vicens Vives.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1968c). «La supuesta colonia griega de Hemeroskopeion: estudio arqueológico de la zona de Denia-Jávea. Prólogo». *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 3, p. 3-5.

- TARRADELL I MATEU, Miquel (1969). «Noticias de las recientes excavaciones de la Universidad de Valencia». A: *X Congreso Nacional de Arqueología (Mahón 1967)*. Saragossa, p. 183-186.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1970). «Nuevo plomo greco-ibérico de La Serreta de Alcoy (campana de 1968)». A: *XI Congreso Nacional de Arqueología (Mérida, 1969)*. Saragossa, p. 477-482.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1974). «Cuevas sagradas o cuevas-santuario: un aspecto poco valorado de la religión ibérica». *Memoria, 1973, Instituto de Arqueología y Prehistoria*, p. 25-40.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1976). «Los Iberos, hoy». *Historia 16*, 1, p. 84-88.
- TARRADELL I MATEU, Miquel; RAFEL FONTANALS, Núria; TARRADELL-FONT, Núria (1976). «Sociedad y economía ibera». *Historia 16*, 1, p. 99-109.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1977). «El arte de los iberos: escultura y pintura». *Investigación y Ciencia*, 5, p. 79-88.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1980). «Santuaris ibèrics i ibero-romans a "llocs alts"». *Memòria 1979, Institut d'Arqueologia i Prehistòria*, p. 35-45.
- TARRADELL I MATEU, Miquel; SANMARTÍ GREGO, Enric (1980). «L'état actuel des études sur la céramique ibérique». *Annales Littéraires de l'Université de Besançon*, p. 303-330.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1985). «El poblat ibèric del Tossal de la Cala de Benidorm. Notes d'excavació». *Fonaments*, 5, p. 113-128.
- TARRADELL I MATEU, Miquel (1986). «Las cecas ibéricas ¿economía o política?». A: *Estudios en Homenaje a A. Beltrán*. Saragossa, p. 915-917.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel; TARRADELL I MATEU, Miquel; MANGAS MANJARRÉS, Julio (1980). «Introducción. Primeras culturas e Hispania romana». A: TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.). *Historia de España*. Barcelona: Labor, vol. 1.